

Identifying and analyzing the important components in the establishment of optimal Sharia supervision in Islamic financial institutions

Mohammad Tohidi

Associate Professor, Department of Finance, Faculty of Islamic Studies and Management, Imam Sadegh University, Tehran, Iran. Email: tohidi@isu.ac.ir

Alireza Sabouri

Ph.D. student in finance, majoring in banking, Faculty of Islamic Studies and Management, Imam Sadegh University. Email: A.saboori@isu.ac.ir

Mohammad Ali Rezaei Hanjani

Continuous Master's student in Financial Management, Faculty of Islamic Studies and Management, Imam Sadegh University. Email: Ma.rezaei@isu.ac.ir

Seyyed Mohammadreza Khaleghi

Ph.D. student in finance, majoring in financial engineering, Faculty of Islamic Studies and Management, Imam Sadegh University. Email: Mr.khaleghi@isu.ac.ir

Use your device to scan
and read the article online

Citation Mohammad Tohidi, Alireza Sabouri, Mohammad Ali Rezaei Hanjani, Seyyed Mohammadreza Khaleghi . [Identifying and analyzing the important components in the establishment of optimal Sharia supervision in Islamic financial institutions (Persian)]. *EGHTESAD-E ISLAMI (A Quarterly Journal on Islamic Economics)*. 2024; 24 (94): 79-114
 [10.22034/iec.2024.2030161.2758](https://doi.org/10.22034/iec.2024.2030161.2758)

Received: 25 May 2024 , Accepted: 07 September 2024

Abstract

Islamic financial institutions, due to the nature of their activities, which is adherence to Sharia principles, are constantly exposed to Sharia risk. One of the measures leading to the management of this risk in these institutions is Sharia supervision. According to the definition provided by the Accounting and Auditing Organization for Islamic Financial Institutions (AAOIFI), Sharia supervision encompasses all precautionary and oversight measures aimed at ensuring the conformity of the activities of Islamic banks or financial institutions with the principles and laws of Islamic Sharia. In essence, the ultimate goal of this supervision is to achieve actions, activities, measures, principles, and methods that can minimize Sharia risk in these institutions. This research seeks to extract important components in designing a model of Sharia supervision in the capital market based on relevant international standards related to Sharia supervision provided by The Accounting and Auditing Organization for Islamic Financial Institutions (AAOIFI) and The Islamic Financial Services Board (IFSB). In this research, all standards presented by these entities were first reviewed. Then, the relevant standards were extracted and analyzed using the thematic analysis method. In the next step, the extracted set of codes was reviewed and finalized in three stages. The comprehensive themes or important components in designing a model of Sharia supervision in the capital market include: Sharia supervisory board, implementation of Sharia supervision, independence of Sharia supervisory board, governance principles, codes of ethics for employees, audit and governance committee, internal Sharia supervision, codes of ethics for accountants and auditors, and implementation and disclosure of social responsibility.

Keywords

Sharia supervision, Islamic financial institutions, The Accounting and Auditing Organization for Islamic Financial Institutions (AAOIFI), The Islamic Financial Services Board (IFSB), Thematic analysis.

شناسایی و تحلیل مؤلفه‌های مهم در استقرار نظارت شرعی مطلوب در مؤسسات مالی اسلامی

محمد توحیدی

دانشیار گروه مالی، دانشکده معارف اسلامی و مدیریت، دانشگاه امام صادق (ع)، تهران، ایران.

tohidi@isu.ac.ir

علیرضا صبوری (نویسنده مسئول)

دانشجوی دکتر تخصصی مالی گرایش بانکداری، دانشکده معارف اسلامی و مدیریت، دانشگاه امام صادق (ع)

a.saboori@isu.ac.ir

محمدعلی رضائی هنجانی

دانشجوی کارشناسی ارشد پیوسته مدیریت مالی، دانشکده معارف اسلامی و مدیریت، دانشگاه امام صادق (ع).

ma.rezaei@isu.ac.ir

سیدمحمد رضا خالقی

دانشجوی دکتری تخصصی مالی گرایش مهندسی مالی، دانشکده معارف اسلامی و مدیریت، دانشگاه امام صادق (ع).

mr.khaleghi@isu.ac.ir

Citation Mohammad Tohidi, Alireza Sabouri, Mohammad Ali Rezaei Hanjani, Seyyed Mohammadreza Khaleghi . [Identifying and analyzing the important components in the establishment of optimal Sharia supervision in Islamic financial institutions (Persian)]. *EGHTESAD-E ISLAMI (A Quarterly Journal on Islamic Economics)*. 2024; 24 (94): 79-114
[10.22034/iec.2024.2030161.2758](https://doi.org/10.22034/iec.2024.2030161.2758)

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۰۲/۰۵، تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۰۶/۱۷

چکیده

مؤسسات مالی اسلامی به دلیل ماهیت فعالیتشان که همان انطباق با شریعت است، همواره در معرض ریسک شریعت قرار دارند. یکی از اقداماتی که منجر به مدیریت این ریسک در مؤسسات مذکور می‌گردد، حکمرانی و نظارت شرعی است. بر اساس تعریف سازمان حسابداری و حسابرسی مؤسسات مالی اسلامی، نظارت شرعی، کلیه اقدامات احتیاطی و نظارتی به منظور اطمینان از انطباق فعالیت‌های بانک یا مؤسسه مالی اسلامی با اصول و قوانین شریعت مقدس اسلام است. هدف نهایی از این نظارت، دستیابی به اقدامات، فعالیت‌ها، تدابیر، اصول و روش‌هایی است که به وسیله آنها بتوان ریسک شریعت را در مؤسسات مذکور به حداقل رساند. این پژوهش به دنبال استخراج مؤلفه‌های مهم در طراحی الگوی نظارت شرعی در بازارهای مالی بر اساس استانداردهای بین‌المللی مربوط و مرتبط با حکمرانی و نظارت شرعی ارائه‌شده توسط سازمان حسابداری و حسابرسی مؤسسات مالی اسلامی (AAOIFI) و هیئت خدمات مالی اسلامی (IFSB) است. در این پژوهش کلیه استانداردهای ارائه‌شده توسط نهادهای مذکور در گام اول بررسی شدند. سپس استانداردهای

مربوط و مرتبط استخراج گردیدند و با استفاده از روش تحلیل مضمون تجزیه و تحلیل شدند. در گام بعد مجموعه کدهای استخراج شده در سه مرحله بازبینی و در نهایت ۸۴۲ کد در سطوح مضامین فراگیر، سازمان‌دهنده و پایه نهایی شدند. مضامین فراگیر نه‌گانه یا همان مهم‌ترین مؤلفه‌ها در طراحی الگوی نظارت شرعی عبارت‌اند از: اصول حکمرانی، هیئت نظارت شرعی، به‌کارگیری نظارت شرعی، استقلال هیئت نظارت شرعی، نظارت شرعی داخلی، کمیته حسابرسی و حاکمیتی، اجرا و افشای مسئولیت اجتماعی، کدهای اخلاقی کارکنان و کدهای اخلاقی برای حسابداران و حسابرسان.

واژگان کلیدی

نظارت شرعی، مؤسسات مالی اسلامی، سازمان حسابداری و حسابرسی مؤسسات مالی اسلامی (AAOIFI)، هیئت خدمات مالی اسلامی (IFSB)، تحلیل مضمون.

مقدمه

طی سالیان اخیر فعالیت نظارت شرعی در بانک‌ها و بازارهای سرمایه اسلامی دنیا توسعه پیدا کرده و اکثر بانک‌ها و نهادهای مالی اسلامی در کشورهای مختلف، اقدام به راه‌اندازی شوراهای نظارت شرعی کرده‌اند. همچنین برخی نهادهای بین‌المللی مانند هیئت خدمات مالی اسلامی (IFSB) و سازمان حسابداری و حسابرسی نهادهای مالی اسلامی (AAOIFA) نیز اقدام به تدوین استانداردهای بین‌المللی حکمرانی و نظارت شرعی کرده‌اند. حاصل فعالیت‌های نهادهای مذکور، تدوین اصول، رهنمودها و دستورالعمل‌های مرتبط با نظارت شرعی است. تمامی این موارد نشان از پیشرفت کشورهای مختلف در زمینه نظارت شرعی در سطوح نهادها و بازارهای مالی اسلامی دارد.

در ایران پس از پیروزی انقلاب اسلامی ایران، اقداماتی در راستای انطباق موارد مذکور با موازین شریعت اسلام صورت پذیرفته است که از جمله می‌توان به تصویب قانون بانکداری بدون ربا در سال ۱۳۶۲، تصویب دستورالعمل تشکیل و فعالیت کمیته تخصصی فقهی سازمان بورس و اوراق بهادار در سال ۱۳۸۶، رسمیت یافتن جایگاه شورای فقهی بانک مرکزی در

شناسایی و تحلیل مؤلفه‌های مهم در استقرار نظارت شرعی مطلوب در مؤسسات مالی اسلامی

تصویب قانون برنامه ششم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران اشاره کرد.

با وجود تلاش‌هایی که طی چند دهه اخیر در زمینه نظارت شرعی در بازارهای مالی ایران صورت گرفته است، در مقایسه با پیشرفت‌های نظارت شرعی در کشورهای اسلامی و نهادهای بین‌المللی، فاصله قابل توجهی وجود دارد و لازم است با بررسی دقیق‌تر دستاوردهای دیگر کشورها و نهادهای بین‌المللی، از تجربه آنها در طراحی نظام حکمرانی و نظارت شرعی دقیق‌تر و جامع‌تر استفاده شود.

تمرکز این پژوهش بر استانداردهای بین‌الملل نظارت شرعی است. این پژوهش در صدد است با بررسی دقیق و عمیق استانداردهای بین‌المللی نظارت شرعی که توسط دو نهاد ارائه‌دهنده استانداردهای بین‌المللی، AAOIFI و IFSB تدوین شده است، مؤلفه‌های مهم در طراحی الگوی نظارت شرعی مناسب را استخراج و تحلیل کند. در این پژوهش تمامی استانداردهای منتشرشده توسط این دو نهاد در گام اول به دقت بررسی شدند. در گام دوم استانداردهای مربوط و مرتبط با نظارت شرعی استخراج شدند. در گام سوم استانداردهای شناسایی شده با بهره‌گیری از روش تحلیل مضمون تجزیه و تحلیل شدند و مضامین فراگیر به عنوان مهم‌ترین مؤلفه‌ها در طراحی الگوی نظارت شرعی بر اساس استانداردهای مذکور ارائه شدند.

مبانی نظری و پیشینه پژوهش

الف) تعریف حکمرانی شرعی

حکمرانی شرعی شامل طیف وسیعی از اقدامات و ترتیبات سازمانی برای اطمینان از انطباق فعالیت نهادها و بازارهای مالی با اصول و موازین شریعت است. نهادهای مالی اسلامی با اتخاذ یک سازوکار حکمرانی شرعی مناسب می‌توانند به طور مؤثر ریسک شریعت و دیگر ریسک‌ها را کاهش دهند و در

عین حال عملکرد خود را بدون زیر پا گذاشتن اصول شریعت بهبود بخشند. تعاریف مختلف حکمرانی شرعی در جدول ۱ ذکر شده است.

جدول ۱: تعاریف حکمرانی شرعی

ردیف	تعریف
۱	حکمرانی شرعی عنصری حیاتی در صنعت مالی اسلامی است که شامل مجموعه‌ای از ترتیبات نهادی برای تضمین نظارت مؤثر و مستقل بر انطباق شرعی مؤسسه مالی اسلامی است (Al-saadi et al., 2022).
۲	سازوکار حکمرانی شرعی مناسب، ریسک را کاهش می‌دهد و عملکرد بانک اسلامی را بدون نقض اصول شریعت بهبود می‌بخشد (Sueb et al., 2022).
۳	حکمرانی شرعی تکنیکی برای اعتباربخشیدن به انطباق با شریعت در کل فعالیت بانک‌های اسلامی است. حکمرانی شرعی برای پیروی از اصول شریعت، تأیید انطباق با شریعت و تنظیم عملکرد مؤسسات مالی اسلامی ضروری است (Sohail et al., 2021).
۴	رویه حکمرانی شرعی جزئی حیاتی از ترتیبات سازمانی بانک‌های اسلامی است که از طریق آن امور تجاری مورد بررسی، تأیید و نظارت قرار می‌گیرد. حکمرانی شرعی نقش مهمی در مشروعیت‌بخشیدن به تجارت بانک‌های اسلامی دارد (Jan et al., 2021).
۵	حکمرانی شرعی، فرایندی برای تأیید انطباق شرعی در همه فعالیت‌های بانک‌های اسلامی است. در حالی که شریعت برخی از قوانین، مقررات، دستورالعمل‌ها، اهداف و دستورالعمل‌ها را برای ارتقای عملکرد و فعالیت‌های دقیق بیان می‌کند که صرفاً مبتنی بر اصول شرعی است (Kausar alam et al., 2021).
۶	به طور کلی از منظر تئوری نهادی، حکمرانی شرعی یک مرور کلی از روابط با احزاب مختلف مرتبط با بانک‌های اسلامی است (Karbhari et al., 2020).
۷	حکمرانی شرعی ترتیبی است که به کسب‌وکار مؤسسات بانکداری اسلامی مشروعیت می‌بخشد (Sahibzada, 2020).
۸	چارچوب حکمرانی شرعی فرایندی ساختاری است که بر اساس آن بانک‌های اسلامی بر فعالیت‌های خود نظارت، کنترل یا مواجهه می‌کنند (Kausar alam et al., 2019).

برخی تعاریف، حکمرانی شرعی را به عنوان یک چارچوب جامع، فراتر از انطباق صرف با شریعت در نظر می‌گیرند و جنبه‌های متعددی از جمله ترتیبات سازمانی، نظارت و روابط با سهام‌داران و ذی‌نفعان را در گستره آن در نظر می‌گیرند. برخی تعاریف بر نقش این مهم در افزایش دقت و اثربخشی عملکرد و فعالیت بانک‌ها و دیگر نهادهای مالی اسلامی تأکید دارند و آن را در گستره تنظیم دستورالعمل‌ها، مقررات و اهداف بر اساس اصول شریعت در نظر می‌گیرند. به طور کلی حکمرانی شرعی چارچوب جامعی است که در پی انطباق فعالیت مؤسسات مالی اسلامی با شریعت و حفظ ارزش‌ها و اصول اسلامی است.

ب) چهارچوب حکمرانی شرعی

چهارچوب حکمرانی شرعی نقش حیاتی در تضمین پایبندی به اصول اسلامی و حفظ اعتبار و شهرت صنعت مالی اسلامی ایفا می‌کند. این چهارچوب شامل اجزای مختلفی با مسئولیت‌های مشورتی و نظارتی است، از جمله کمیته‌های مشورتی شریعت یا هیئت‌های نظارتی. این کمیته‌ها فتاوا را صادر و حسابرسی شرعی انجام می‌دهند؛ همچنین بانک‌ها را در نقش اجتماعی گسترده‌ترشان بر اساس قوانین و اصول شریعت راهنمایی می‌کنند (Al-saadi et al., 2022). استقلال و شایستگی از عوامل حیاتی در حکمرانی شرعی است. استقلال هیئت‌های مذکور برای نظارت شرعی کافی و اعتماد ذی‌نفعان ضروری است. اطمینان از عاری بودن این کمیته‌ها از تضاد منافع و داشتن تخصص لازم در شریعت و حسابداری نیز ضروری است. همچنین شریعت‌پژوهان و حساب‌برسان شایسته برای حکمرانی مؤثر و کاهش ریسک‌های عدم انطباق با شریعت ضروری‌اند.

وجود نهادهای قاعده‌گذار در ایجاد چهارچوب دقیق حکمرانی شرعی، ضروری است. این نهادها باید دستورالعمل‌های ممیزی

شرعی از جمله استقلال، شفافیت و الزامات گزارش‌دهی ارائه دهند. استانداردهای سازگی و شفافیت نیز جنبه‌های مهمی هستند که قاعده‌گذاران باید در طراحی چارچوب نظارت شرعی خود مد نظر قرار دهند. ارائه دستورالعمل‌های یکسان برای ساختار، اندازه، دوره تصدی، اختیارات و مسئولیت‌های هیئت نظارت شرعی، ثبات و شفافیت در عینیت بخشیدن به حکمرانی شرعی را در مؤسسات مالی اسلامی تضمین می‌کند (Prasojo et al. 2022).

در طراحی چهارچوب نظارت شرعی توجه به سازوکارهای ارتباطی و گزارش‌دهی حیاتی است. گزارش‌های سالانه شرعی بین اعضای هیئت‌های نظارتی و مشورتی و ذی‌نفعان ارتباط برقرار کرده و شفافیت و پاسخ‌گویی را تضمین می‌کند. علاوه بر این مشارکت حساب‌سازان شرعی خارجی نیز می‌تواند اطمینان از انطباق را افزایش دهد و همچنین اعتماد بازار را به انطباق فعالیت‌ها با شریعت افزایش دهد (Sohail et al., 2021). شفافیت و افشاگری در حکمرانی شرعی دارای اهمیت است. گنجاندن فرایندهای شکل‌گیری نظرات در هیئت نظارت شرعی، شفافیت را افزایش می‌دهد و ارزیابی تصمیمات اتخاذ شده از سوی جامعه خبرگان را ممکن می‌سازد. برای تقویت حکمرانی شریعت، توصیه می‌شود یک سازمان مستقل با بودجه مؤسسات مالی اسلامی تأسیس شود که خدمات مرتبط با انطباق و نظارت شرعی را ارائه دهد. این امر در دسترس بودن اعضای واجد شرایط و ناظران شرعی خبره را برای همه مؤسسات تضمین می‌کند (Kausar alam et al., 2019).

به طور کلی چارچوب حکمرانی شرعی شامل اجزای مختلفی مانند هیئت نظارت/ مشورتی شرعی، دستورالعمل‌های نظارتی، استقلال، شایستگی، استانداردهای سازگی، شفافیت و ارتباطات مؤثر است. هدف این عناصر در نهایت اطمینان از پایبندی به اصول شریعت، کاهش ریسک

شناسایی و تحلیل مؤلفه‌های مهم در استقرار نظارت شرعی مطلوب در مؤسسات مالی اسلامی

عدم انطباق و حفظ اعتبار صنعت مالی اسلامی است. از این رو نهادهای قاعده‌گذار باید این ویژگی‌ها را در تنظیم چارچوب‌های کلان و خرد (سطح مؤسسات) در نظر بگیرند. مؤسسات با اجرای شیوه‌های حکمرانی شرعی قوی و مطلوب، باید از اصول قوانین اسلامی حمایت کنند، اعتماد ذی‌نفعان را افزایش دهند و رشد پایدار صنعت مالی اسلامی را تقویت و پشتیبانی کنند (Sahibzada, 2020).

پ) نهادهای بین‌المللی در زمینه نظارت شرعی و اقدامات برجسته آنها

جهت تسهیل انجام فعالیت‌های مؤسسات مالی اسلامی مطابق با آموزه‌های شریعت اسلام و نیز تسهیل نظارت بر تطبیق فعالیت‌های آنها با اسلام، نهادها و سازمان‌های ملی و بین‌المللی جهت ارائه استانداردهای مرتبط تأسیس شده‌اند. هیئت خدمات مالی اسلامی (IFSB) و سازمان حسابداری و حسابرسی مؤسسات مالی اسلامی (AAOFI) به عنوان فعال‌ترین نهادهای بین‌المللی در زمینه ارائه استانداردهای شریعت در صنعت مالی اسلامی محسوب می‌شوند.

هیئت خدمات مالی اسلامی (IFSB)

هیئت خدمات مالی اسلامی سال ۲۰۰۲ میلادی در کوالالمپور کشور مالزی پایه‌گذاری شد. این هیئت به عنوان تنظیم‌کننده استانداردهای بین‌المللی، با هدف ایجاد سلامت و ثبات صنعت خدمات مالی اسلامی است. گستره فعالیت آن بانکداری، بازار سرمایه و بیمه است. یکی از اهداف کلان هیئت خدمات مالی اسلامی مهیا کردن دستورالعمل‌هایی برای نظارت مؤثر و قانون‌گذاری برای نهادهای ارائه‌دهنده خدمات مالی اسلامی است. برای رسیدن به این هدف تا به امروز استانداردهایی را به تصویب رسانده شده است. مرتبط‌ترین آنها با این پژوهش در جدول ۲ ذکر شده است (IFSB, 2009).

جدول ۲: استانداردهای نظارت شرعی IFSB

ردیف	عنوان استاندارد	توضیحات
۱	استاندارد شماره ۱:۳: اصول راهنمای حکمرانی شرکتی برای نهادهای ارائه‌دهنده خدمات صرفاً مالی اسلامی (به استثنای نهادهای بیمه‌ای و صندوق‌های مشترک سرمایه‌گذاری اسلامی)	شامل هفت اصل راهنما درباره الزامات احتیاطی در زمینه حکمرانی شرکتی برای نهادهایی است که صرفاً خدمات مالی اسلامی ارائه می‌دهند. این اصول در چهار بخش مندرج در پاورقی تفکیک شده است. بخش‌های دو، سه و چهار به صورت مستقیم مربوط به نظارت شرعی است، همچنین در بخش اول (رویکرد عمومی حکمرانی) نیز به صورت غیرمستقیم مواردی مرتبط با نظارت شرعی ارائه شده است.
۲	استاندارد شماره ۱۰: اصول راهنما راجع به سیستم‌های حکمرانی شرعی برای نهادهای ارائه‌دهنده خدمات مالی اسلامی	شامل ۹ اصل راهنما در پنج بخش راجع به نظارت شرعی است. این پنج بخش عبارت‌اند از: رویکرد عمومی برای سیستم نظارت شرعی، صلاحیت، استقلال، قابلیت اعتماد و هماهنگی.
۳	استاندارد شماره ۱۶: اصول راهنمای تجدیدنظر شده راجع به مؤلفه‌های کلیدی در فراگرد ارزیابی نظارت	هدف این استاندارد آن است که استاندارد شماره ۵ این نهاد را مورد بازبینی و تجدیدنظر قرار داده است و ۱۱ مؤلفه را مورد بررسی قرار داده است که دو مؤلفه حکمرانی شرکتی و نظارت شرعی و نظارت و رویکردهای مختلف نظارتی را بررسی کرده است.
۴	استاندارد شماره ۱۷: اصول اساسی قانون‌گذاری مالی اسلامی	فقط اصول اساسی مربوط به نظارت و قانون‌گذاری در بخش بانکداری اسلامی ارائه شده است.

۱. این استاندارد در دسامبر ۲۰۰۶ در هفت اصل ارائه شده است. این اصول راهنما در چهار بخش تفکیک شده است که عبارت‌اند از: ۱. رویکرد عمومی حکمرانی شرکتی برای نهادهای ارائه‌دهنده خدمات مالی اسلامی؛ ۲. حقوق دارندگان حساب‌های سرمایه‌گذاری؛ ۳. سازگاری با اصول و موازین شریعت؛ ۴. شفافیت گزارشگری مالی نسبت به حساب‌های سرمایه‌گذاری. علی‌رغم اینکه در این استاندارد، عناوینی همچون نظارت و حکمرانی شرکتی اشاره نشده است، اما محتوای استاندارد خصوصاً در بخش‌های دو، سه و چهار دربرگیرنده مؤلفه‌های مرتبط با نظارت شرعی است.

سازمان حسابداری و حسابرسی مؤسسات مالی اسلامی (AAOIFI)

سازمان حسابداری و حسابرسی مؤسسات مالی اسلامی سال ۱۹۹۱ در بحرین تأسیس شد. این سازمان مسئولیت توسعه و صدور استانداردها برای جهانی‌شدن صنعت خدمات مالی اسلامی را بر عهده دارد؛ لذا این سازمان را می‌توان نهاد ارائه‌کننده استانداردها در رابطه با موضوعات حسابداری و حسابرسی مرتبط با صنعت بانکداری و مالی اسلامی دانست. این سازمان استانداردهای سازگار با شریعت را عمدتاً بر مبنای استانداردهای بین‌المللی گزارشگری مالی (International Financial Reporting standards = IFRS) طراحی می‌کند. اساساً فعالیت AAOIFI در حوزه‌هایی است که تحت پوشش IFRS قرار نمی‌گیرند یا ممکن است استانداردهای آن در تعارض با الزامات شریعت باشند (پورمحمدی، زارع قاجاری، ۱۳۹۲، ص ۲۲۸-۲۲۰). معمولاً استانداردهای این سازمان توسط مؤسسات مالی اسلامی پیشرو در کل جهان مورد استفاده قرار می‌گیرد. استانداردهای مربوط و مرتبط با حوزه نظارت شرعی که توسط سازمان حسابداری و حسابرسی مؤسسات مالی اسلامی منتشر شده، در جدول ۳ ذکر شده است (AAOIFI, 2010):

جدول ۳: استانداردهای نظارت شرعی AAOIFI

ردیف	عنوان استاندارد	توضیحات
۱	استاندارد شماره ۱: «هیئت نظارتی شریعت: تأسیس، ترکیب و گزارش‌دهی»	هدف این استاندارد، ارائه چارچوب کلی و اصول راهنمای تعریف، تشکیل، ترکیب و شیوه گزارش‌دهی شوراهای فقهی و شرعی در بانک‌ها و مؤسسات مالی اسلامی است.
۲	استاندارد شماره ۲: «استانداردها و اصول راهنمای مشخصی برای شورای فقهی بانک‌ها و مؤسسات مالی اسلامی»	هدف این استاندارد آن است که استانداردها و اصول راهنمای مشخصی برای شورای فقهی بانک‌ها و مؤسسات مالی اسلامی ارائه کند، به نحوی که این نهادها بتوانند وظیفه نظارت شرعی بر عملکرد مؤسسه را به بهترین نحو ممکن به انجام رسانند.

۳	استاندارد حاکمیتی شماره ۳: «نظارت شرعی داخلی»	هدف این استاندارد، ارائه چارچوب کلی و اصول راهنمای فرایند نظارت شرعی داخلی در بانک‌ها و مؤسسات مالی اسلامی است.
۴	استاندارد حاکمیتی شماره ۴: «کمیته حسابرسی و حاکمیتی مؤسسه مالی اسلامی»	هدف این استاندارد برای بانک‌ها و مؤسسات مالی اسلامی، ارائه چارچوب کلی، اصول راهنما و قوانین و مقررات ناظر بر کمیته حسابرسی در بانک‌ها و مؤسسات مالی اسلامی است.
۵	استاندارد حاکمیتی شماره ۵: «استقلال هیئت نظارت شرعی»	در این استاندارد به بحث استقلال هیئت نظارت شرعی در بانک‌های اسلامی و مؤسسات مالی اسلامی پرداخته شده است.
۶	استاندارد حاکمیتی شماره ۶: «بیان اصول حاکمیتی برای مؤسسات مالی اسلامی»	اصول حاکمیت شرکتی مختص مؤسسات مالی اسلامی و بانک‌های اسلامی در این استاندارد بررسی شده‌اند.
۷	استاندارد حاکمیتی شماره ۱۷: «اجرا و افشای مسئولیت اجتماعی شرکتی برای مؤسسات مالی اسلامی»	این استاندارد به تهیه و تنظیم مواردی در زمینه تعریف مسئولیت اجتماعی شرکتی برای مؤسسات مالی اسلامی، ارائه استانداردهای اجباری و اختیاری (از جمله مقررات اجباری خط‌مشی مربوط به درآمدها و مخارج نامشروع) برای پیاده‌سازی مسئولیت اجتماعی شرکتی در جنبه‌های مختلف فعالیت‌های مؤسسات مالی اسلامی و ارائه رهنمود درباره افشای اطلاعات مرتبط با مسئولیت اجتماعی شرکتی (برای نمونه در حوزه‌های زکات، قرض‌الحسنه و وقف) برای ذی‌نفعان مؤسسات مالی اسلامی پرداخته شده است.
۸	«کدهای اخلاقی برای کارکنان مؤسسات مالی اسلامی»	کدها و آموزه‌های اخلاقی برای کارکنان مؤسسات مالی و بانک‌های اسلامی بر اساس فعالیت مطابق با شریعت مؤسسات مالی و بانک‌های اسلامی در این مجموعه طبقه‌بندی شده‌اند.
۹	«کدهای اخلاقی برای حسابداران و حسابرسان مؤسسات مالی اسلامی»	کدها و آموزه‌های اخلاقی برای حسابداران و حسابرسان مؤسسات مالی اسلامی بر اساس فعالیت مطابق با شریعت مؤسسات مالی و بانک‌های اسلامی در این مجموعه طبقه‌بندی شده‌اند.

۱. حکمرانی مؤسسه مالی اسلامی به دلیل اصل بنیادین انطباق با شریعت متفاوت از مؤسسه مالی متعارف است. این اصل بنیادین خود را در مسئولیت بنیادین شرکتی نیز نشان می‌دهد. اقسام مسئولیت اجتماعی در مؤسسه مالی اسلامی عبارت‌اند از: مسئولیت‌های مذهبی، اقتصادی، قانونی، اخلاقی و داوطلبانه که در این بین موارد مذهب و اخلاق حضوری پررنگ دارند و این محورها دربرگیرنده مواردی مستقیم در رابطه با نظارت و حکمرانی شرعی هستند.

(ت) پیشینه پژوهش

در جدول ۴ مطالعات انجام‌شده در حوزه حکمرانی و نظارت شرعی، آسیب‌شناسی و راهکارهای ارتقای نظارت شرعی، نظارت شرعی در انواع مؤسسات مالی اسلامی، استانداردهای نظارت شرعی به تفکیک داخلی و خارجی ارائه می‌گردد.

جدول ۴؛ پژوهش‌های انجام شده در موضوع نظارت شرعی

ردیف	عنوان پژوهش	نویسنده	نتایج پژوهش
پژوهش‌های داخلی			
۱	کتاب: «نظارت شرعی بر بانک‌ها و مؤسسات مالی اسلامی»	موسویان و میثمی (۱۳۹۳)	پیشنهاد راهکارهایی عملیاتی جهت ارتقای نظارت شرعی در نظام بانکداری
۲	مقاله: «پیامدهای نبود نظارت شرعی بر نظام بانکی ایران، دلالت‌های سیاسی»	روحانی و بنی‌طبا (۱۳۹۶)	تبیین ضعف‌های قانونی، نهادی و اجرایی نظارت شرعی در نظام بانکی کشور
۳	مقاله: «مؤلفه‌های ارتقای نظارت شرعی بازار سرمایه ایران بر مبنای استانداردهای بین‌المللی نظارت شرعی با روش تحلیل مضمون (مطالعه موردی استانداردهای بین‌المللی IFSB و AAOIFI)»	توحیدی و فتاحی (۱۳۹۸)	ارائه مؤلفه‌های ارتقای نظارت شرعی بازار سرمایه ایران
۴	مقاله: «راهکارهای ارتقای نظارت شرعی بازار سرمایه جمهوری اسلامی ایران»	فتاحی و خدابخشیان (۱۳۹۹)	ارائه راهکارهایی جهت ارتقای نظارت شرعی بازار سرمایه ایران
۵	مقاله: «چارچوب نظارت شرعی در انطباق با اصول حکمرانی شرکتی در نظام بانکی مالزی»	عبداللهی‌پور و همکاران (۱۴۰۱)	ارائه چارچوبی جهت ارائه چشم‌اندازی جهت فرهنگ ریسک تطبیق شرعی در سطح رویه‌های سازمانی در بانک‌های ایران
۶	مقاله: «آسیب‌شناسی نظارت شرعی بازار سرمایه جمهوری اسلامی ایران (با تأکید بر نقش کمیته فقهی سازمان بورس و اوراق بهادار)»	فتاحی و همکاران (۱۴۰۱)	بررسی آسیب‌شناسانه نظارت شرعی بازار سرمایه جمهوری اسلامی ایران و اشکالات ساختاری، حقوقی و فرایندی نظارت شرعی موجود در آن

۷	مقاله: ارزیابی «عملکرد کمیته تخصصی فقهی سازمان بورس و اوراق بهادار جمهوری اسلامی ایران»	توحیدی و محمودی (۱۴۰۱)	ارزیابی و سنجش عملکرد کمیته تخصصی فقهی طبق وظایف و اختیارات محوله
۸	مقاله: «هیئت مرکزی شریعت و ساختار نظارت شرعی در بانک‌های اسلامی؛ با تأکید بر استانداردهای بین‌المللی و تجارب سایر کشورها»	محرابی (۱۴۰۲)	شناسایی استانداردهای منتشرشده توسط مهم‌ترین نهادهای بین‌المللی همچون IFSB و AAOIFI در حوزه نظارت شرعی و تجارب کشورهای مختلف از حیث نظارت شرعی و اجرایی کردن انطباق عملیات بانکی با اصول شریعت
۹	مقاله: «اثرات کوتاه‌مدت و بلندمدت نظارت شرعی بر عملکرد بانک‌ها»	احمدیان (۱۴۰۲)	وجود رابطه منفی، معنادار و کوتاه‌مدت بین نظارت شرعی و معیارهای تجهیز و تخصیص منابع و رتبه سلامت بانک‌ها و رابطه مثبت و معنادار بلندمدت بین نظارت شرعی و معیارهای تجهیز و تخصیص منابع و رتبه سلامت بانک‌ها
پژوهش‌های خارجی			
۱۰	مقاله: «چالش‌ها و شکاف‌های چارچوب حکمرانی شریعت»	اسماعیل و عبدالرزاق (۲۰۱۴)	چالش‌ها و شکاف‌های موجود در عملیاتی کردن حکمرانی شریعت در نهادهای مالی اسلامی، نداشتن تجربه در میان کارکنان و اعضای کمیته شریعت در زمینه‌های مختلف را عامل اصلی چالش‌ها بیان می‌کنند.
۱۱	مقاله: «پیاپی سازی چارچوب حکمرانی شریعت ۲۰۱۰، مزایا و محدودیت‌ها»	نائم عمر و همکاران (۲۰۱۴)	بررسی عملکرد پیاپی سازی اصول حکمرانی شریعت در نهادهای مالی اسلامی ابلاغی بانک مرکزی مالزی پرداخته‌اند. بر اساس نتایج پیاپی سازی مذکور مطلوب بوده و تنها تعداد کمی از چالش‌ها و محدودیت‌ها وجود داشته است.
۱۲	مقاله: «مدل حکمرانی شریعت ایدئال در قانون‌گذاری مالی اسلامی»	حسن و سبیرزانو (۲۰۱۵)	با ارائه سه مدل در حکمرانی شریعت در نهادهای مالی - حاکمیت متمرکز، خود قانون‌گذار و مدل ترکیبی - به مزایا و معایب هر یک از مدل‌ها می‌پردازند در نهایت مدلی ارائه می‌کنند که مزایای هر یک را داشته باشد و معایب آنها را نداشته باشد.

۱۳	مقاله: «مبانی حکمرانی شرعی بانک های اسلامی»	کریم جینا و ازهر حامد (۲۰۱۵)	بررسی دقیق مسئله حکمرانی شرعی با رویکردی نقادانه. آنها به تجزیه و تحلیل قوانین فعلی، مقررات و شیوه های صنعت بانکداری اسلامی در زمینه حکمرانی شرعی پرداخته اند.
۱۴	مقاله: «تحلیل روند جهانی بر کاربرد قراردادهای مالی اسلامی در مالزی و شورای همکاری خلیج فارس»	گینتیزبرگر (۲۰۱۰)	آنها بررسی اثر چارچوب شریعت و کارکرد کمیته شرعی می پردازند. آنها در ادامه به نقش کمیته شرعی بازارهای مالی مالزی و کشورهای شورای همکاری خلیج فارس
۱۵	مقاله: «ساختار حکمرانی شرعی در مؤسسات مالی اسلامی در سریلانکا»	هیلمی و حسان (۲۰۱۹)	بر اساس نتایج در مقایسه با چارچوب بین المللی در رویه های حکمرانی شرعی مؤسسات مالی اسلامی در سریلانکا، به ویژه از نظر ساختار و فرایند، شکاف ها و کاستی هایی وجود دارد.
۱۶	مقاله: «نقش تعدیل کننده هیئت نظارت بر رابطه بین اثربخشی هیئت مدیره، شفافیت ریسک عملیاتی و عملکرد بانک»	نیفر و همکاران (۲۰۲۰)	بررسی تعیین تأثیر اثربخشی هیئت مدیره بر عملکرد مالی و افشای ریسک عملیاتی و تأثیر متقابل کیفیت هیئت نظارت شرعی بانک با اصول دینی و اخلاقی
۱۷	مقاله: «عوامل تعیین کننده اثربخشی شریعت داخلی: شواهدی از بانک های اسلامی در بنگلادش»	اسلام و وویان (۲۰۲۱)	از آنجا که صلاحیت و عملکرد حسابرسان بر اثربخشی سیستم حسابرسی داخلی مبتنی بر شریعت تأثیر می گذارد، کمیته مدیریت بانک های اسلامی باید به طور مستمر آموزش های لازم و مرتبط را ارائه دهد و کارگاه های آموزشی را برای ارتقای سطح شایستگی و عملکرد کاری حسابرسان شرعی برگزار کند.

۱۸	مقاله: «نظارت شرعی در بانک‌های اسلامی: روش‌ها، اجراکنندگان و عملکرد»	فاطموتی و همکاران (۲۰۲۲)	با بررسی و مقایسه کدهای نظارت شرعی بین‌المللی و ملی در ۱۱ کشور و گزارش‌های سالانه بزرگ‌ترین بانک اسلامی مستقل در هر یک از این کشورها، نظارت شرعی در بانک‌های اسلامی را مورد بررسی قرار می‌دهد و شباهت‌ها و تفاوت‌های بین کشورها در روش‌ها، اجراکنندگان و عملکرد نظارت شرعی را شناسایی می‌کند.
۱۹	مقاله: «چارچوب نظارت شرعی بانکداری اسلامی در پاکستان: بررسی انتقادی و مقایسه با سازمان حسابداری و حسابرسی مؤسسات مالی اسلامی» Top of Form	وسیم و ظفر (۲۰۲۳)	بررسی انتقادی چارچوب حکمرانی شرعی برای بانکداری اسلامی حاکم در پاکستان و ارائه مقایسه‌ای با سازمان حسابداری و حسابرسی مؤسسات مالی اسلامی (AAOIFI)
۲۰	مقاله: «افشای حاکمیت شرعی و تأثیر آن بر عملکرد مالی بانک‌های اسلامی: شواهدی از مالزی و کشورهای شورای همکاری خلیج فارس»	عبدالرحیم و همکاران (۲۰۲۴)	بررسی سطح افشای حکمرانی شرعی در بین بانک‌های اسلامی در مالزی و کشورهای شورای همکاری خلیج فارس (یعنی کویت، بحرین، امارات متحده عربی، قطر، عمان و عربستان سعودی) است. علاوه بر آن، تأثیر افشای حکمرانی شرعی بر عملکرد مالی بانک‌های اسلامی بررسی می‌شود.
۲۱	مقاله: «مروری نظام‌مند بر ادبیات نقش حاکمیت شرعی در بهبود عملکرد مالی در بانکداری شرعی»	میناریانتی و میحاجت (۲۰۲۴)	بررسی سیستماتیک رابطه بین حکمرانی شرعی (SG) که توسط هیئت نظارت شرعی (SSB) نمایندگی می‌شود و نیز انطباق با شریعت داخلی است از این حیث که آیا می‌تواند بر عملکرد بانکداری اسلامی تأثیر بگذارد یا خیر

همان‌طور که با مرور و بررسی پیشینه پژوهش قابل مشاهده است پژوهش‌های جامع‌تری در زمینه بررسی و تجزیه و تحلیل دقیق تمامی استانداردهای بین‌المللی صادره از سوی AAOIFI و IFSB که مربوط و مرتبط با نظارت

شرعی هستند، انجام نشده است. تنها پژوهش به‌ظاهر مشابه در پیشینه پژوهش، پژوهش فتاحی و همکاران (۱۳۹۸) با عنوان «مؤلفه‌های ارتقای نظارت شرعی بازار سرمایه ایران بر مبنای استانداردهای بین‌المللی نظارت شرعی (مطالعه موردی استانداردهای بین‌المللی IFSB و AAOIFI)» است. تفاوت پژوهش حاضر با پژوهش فتاحی و همکاران (۱۳۹۸) این است که اولاً پژوهش حاضر صرفاً استاندارد مشخص نظارت شرعی AAOIFI و IFSB را بررسی نکرده است، بلکه در تمام استانداردها هر جا مستقیماً یا غیرمستقیم به موضوع نظارت شرعی اشاره داشته است، شناسایی و تجزیه و تحلیل شده است؛ ثانیاً قلمروی پژوهش حاضر فقط بازار سرمایه نیست و بازارهای مالی مد نظر است؛ ثالثاً در این پژوهش مؤلفه‌ها دقیق‌تر و با جزئیات بیشتر استخراج شده است.

روش شناسایی پژوهش

این پژوهش دارای رویکرد کیفی است و از منظر هدف کاربردی محسوب می‌شود. در این پژوهش ابتدا به روش مطالعه اسنادی، استانداردهای مربوط و مرتبط با نظارت شرعی، صادره توسط دو نهاد بین‌المللی IFSB و AAOIFI مورد مطالعه قرار گرفته است. تجزیه و تحلیل داده‌ها به روش تحلیل مضمون و با استفاده از نرم‌افزار MAXQDA نسخه سال ۲۰۲۰ میلادی انجام شده است. تحلیل مضمون روشی برای شناخت، تحلیل و گزارش الگوهای موجود در داده‌های کیفی است. این روش فرایندی برای تحلیل داده‌های متنی است و داده‌های پراکنده و متنوع را به داده‌هایی غنی و تفصیلی تبدیل می‌کند (Brown & Clarck, 2006). درحقیقت این روش کاربردی وسیع در اکثر روش‌های کیفی دارد و به‌طور کلی روشی است برای:

- دیدن متن؛
- برداشت و درک مناسب از اطلاعات ظاهراً نامرتب؛

- تحلیل اطلاعات کیفی؛
- مشاهده نظام‌مند شخص، تعامل، گروه، موقعیت، سازمان و یا فرهنگ؛
- تبدیل داده‌های کیفی به داده‌های کمی (Boyatzis, 1998).

تحلیل مضمون به روش‌های گوناگونی قابل اجرا و استفاده است. در این پژوهش از روش شبکه مضامین «آتراید-استرلینگ» استفاده شده است. شبکه مضامین بر اساس روندی مشخص، پایین‌ترین سطح قضایای پدیده را از متن بیرون می‌کشد (مضامین پایه)؛ سپس با دسته‌بندی این مضامین پایه‌ای و تلخیص آنها به اصول مجردتر و انتزاعی‌تر دست پیدا می‌کند (مضامین سازمان‌دهنده)؛ در قدم سوم این مضامین عالی در قالب استعاره‌های اساسی گنجانده شده و به صورت مضامین حاکم بر کل متن درمی‌آیند (مضامین فراگیر)؛ سپس این مضامین به صورت نقشه‌های شبکه تارنما رسم و مضامین برجسته هر یک از این سه سطح همراه با روابط میان آنها نشان داده می‌شود (Attride-Stirling, 2001).

این پژوهش جهت پاسخ به سؤال خود گام‌های زیر را طی کرده است:
در گام اول کلیه استانداردهای ارائه‌شده توسط AAOIFI و هیئت خدمات مالی اسلامی IFSB با مراجع به تارنمای آنها و کتاب‌های منتشرشده استخراج شدند.

در گام دوم استانداردهای مربوط به نظارت شرعی از میان استانداردهای گردآوری‌شده استخراج شدند.

در گام سوم مابقی استانداردها بررسی شدند و استانداردهای مرتبط با نظارت شرعی استخراج شدند.

در گام چهارم به منظور تجزیه و تحلیل استانداردهای شناسایی‌شده از روش تحلیل مضمون استفاده شد. در این گام متن استانداردهای شناسایی‌شده در فرمت ورد (Word) وارد نرم‌افزار MAXQDA نسخه سال ۲۰۲۰ شد و تحلیل مضمون انجام پذیرفت. در جدول ۵ نمونه‌ای از تحلیل مضمون صورت گرفته آورده شده است.

شناسایی و تحلیل مؤلفه‌های مهم در استقرار نظارت شرعی مطلوب در مؤسسات مالی اسلامی

جدول ۵: نمونه‌ای از تحلیل مضمون انجام شده (منبع: یافته‌های پژوهش)

مضمون فراگیر	مضمون سازمان‌دهنده	مضمون پایه	جمله یا مصداق
هیئت نظارت شرعی	وظایف	مشورت‌دهی در موضوعات حقوقی، حسابداری، مالی و ارزش‌گذاری	لازم است مؤسسه مالی اسلامی، فرایندهای مشخصی در رابطه با وظایف شورای فقهی در نظر گیرد تا از این طریق، اعضای شورا بتوانند به صورت مستقل وظیفه مشورت‌دهی حرفه‌ای خود در موضوعات حقوقی، حسابداری، مالی و ارزش‌گذاری را انجام دهند.
هیئت نظارت شرعی	ارزیابی عملکرد	ارزیابی مستمر	مؤسسه مالی اسلامی مناسب است به شورای فقهی اجازه دهد تا عملکرد اعضای خود را - بر اساس معیارهای مشخصی - به صورت پیوسته ارزیابی کند. هدف از این ارزیابی ایجاد اطمینان در رابطه با این موضوع است که تمامی اعضای شورای فقهی، به صورت کارایی در تقویت عملکرد شورای فقهی مشارکت دارند.
نظارت شرعی داخلی	مدیریت	اطمینان از هماهنگی نظارت شرعی داخلی و خارجی	رئیس بخش نظارت شرعی داخلی باید اطمینان حاصل کند که تلاش‌های نظارت شرعی داخلی و خارجی به طور صحیح هماهنگ شده است تا از پوشش نظارت شرعی به میزان کافی و اجتناب از تلاش‌های تکراری مطمئن شود.
نظارت شرعی داخلی	اجزای سیستم کنترل نظارت شرعی داخلی اثربخش	کارکنان: آموزش مستمر در زمینه‌های مرتبط به‌ویژه فقه معاملات	به منظور تقویت حرفه‌ای‌گرایی و کارایی اعضای شورای فقهی و یا واحد داخلی مالی اسلامی برنام‌های آموزشی خاصی را به صورت پیوسته اجرا نماید. این برنامه‌ها باید با توجه به نیازهای آموزش طراحی گردد تا انطباق مناسبی با سیاست‌های اجرایی و کنترل داخلی مؤسسه و همچنین مقررات و قوانینی که مؤسسه مالی به طور عام (و اعضای شورای فقهی به طور خاص) با آنها درگیر است، داشته باشد. به علاوه مجدداً به ضرورت پیوسته بودن برنامه‌های آموزشی تأکید می‌گردد.

یافته‌های پژوهش

در تجربه ایران، نظارت شرعی در بازارهای مالی اولین بار در بازار سرمایه در سال ۱۳۸۶ با تصویب دستورالعمل تشکیل و فعالیت کمیته تخصصی فقهی شکل گرفت. در نظام بانکی نظارت شرعی ابتدا با شورای مشورتی فقهی بانک مرکزی آغاز گردید و سپس این شورای مشورتی در سال ۱۳۹۶ به شورای فقهی بانک مرکزی ارتقا یافت. تأسیس شورای فقهی صنعت بیمه در سال ۱۴۰۱ نیز جدیدترین تجربه نظارت شرعی است. نظارت و حکمرانی شرعی دارای ارکان مختلفی هستند که یکی از آنها هیئت یا کمیته شریعت است. نظارت شرعی در بازارهای مالی خصوصاً با رشد و توسعه مالی اسلامی برجسته شد. با ادراک اهمیت حکمرانی و نظارت شرعی نهادها، سازمان‌های ملی و بین‌المللی از جمله AAOIFI و IFSB تأسیس شدند و به تبع آن استانداردهای مربوط و مرتبط با نظارت شرعی ارائه گردید. همان‌گونه که ذکر شد، نظارت شرعی و الگوی عملیاتی آن دارای مؤلفه‌های مهمی هستند که هدف این پژوهش شناسایی و تحلیل این مؤلفه‌های مهم از استانداردهای مذکور است. مهم‌ترین مؤلفه‌های شناسایی شده در طراحی الگوی حکمرانی و نظارت شرعی که همان مضامین فراگیر در پژوهش حاضر می‌باشد، به شرح زیر است:

جدول ۶: مهم‌ترین مؤلفه‌های شناسایی شده (مضامین فراگیر) در طراحی الگوی نظارت شرعی مطلوب (منبع: یافته‌های پژوهش)

اصول حکمرانی	هیئت نظارت شرعی	استقلال هیئت نظارت شرعی	پیاده‌سازی نظارت شرعی	نظارت شرعی داخلی
کمیته حسابرسی و حاکمیتی	اجرا و افشای مسئولیت اجتماعی	کدهای اخلاقی کارکنان	کدهای اخلاقی برای حسابداران و حساب‌برسان	

الف) اصول حکمرانی

مؤسسات مالی خصوصاً بانک‌ها به دلیل ماهیت پیچیده و منحصر به فرد خود که اجتماعی از سهام‌داران، اعتباردهندگان (سپرده‌گذاران) و مالیات‌دهندگان (در صورت وقوع بحران مالی مشابه سال ۲۰۰۸ دولت‌ها با استفاده از منابع مالیات‌دهندگان این مؤسسات را از ورشکستگی نجات دادند)، نیازمند حکمرانی مختص به خود هستند. این مهم در رابطه با مؤسسات مالی اسلامی با توجه به حضور الزامات شریعت نمودی مضاعف پیدا می‌کند؛ لذا اصول حکمرانی مؤسسات مالی با دیگر شرکت‌ها متفاوت است و همچنین اصول حکمرانی مؤسسات مالی اسلامی نیز با دیگر مؤسسات مالی متمایز است. از جمله موارد بسیار مهم در اصول حکمرانی مؤسسات مالی اسلامی می‌توان به تمایز حکمرانی، امانت‌داری، اعمال اقدامات حکمرانی قوی، ضرورت بیانیه و بیانیه حکمرانی، اهداف و مبنای و... اشاره کرد. AAOIFI در کنار موارد مذکور که در این پژوهش به عنوان مضامین سازمان‌دهنده شناسایی شده‌اند، ۱۲ اصل را به عنوان اصول حکمرانی ارائه کرده است (مهدوی‌خو و موسویان، ۱۴۰۱، ص ۸۳۸-۸۴۵) که در این پژوهش به عنوان قسمتی از مضامین سازمان‌دهنده برای مضمون فراگیر اصول حکمرانی ارائه می‌گردد. این اصول ۱۲ گانه^۱ مذکور به شرح زیر است. ضروری است قبل از طراحی الگوی نظارت شرعی تنظیم‌گر یا مؤسسه مالی اسلامی توجه ویژه‌ای به مؤلفه‌های اصول حکمرانی شود.

۱. اصول حکمرانی مذکور مستخرج از «استاندارد حاکمیتی شماره (۶): بیانیه اصول حکمرانی برای مؤسسات مالی اسلامی» است. عناوینی که مضامین سازمان‌دهنده را تشکیل داده‌اند، عیناً توسط AAOIFI استفاده شده است. هر یک از این مضامین سازمان‌دهنده دربرگیرنده مضامین پایه متعددی است که الزامات منحصر به فرد حکمرانی مؤسسه مالی اسلامی را توضیح می‌دهند؛ برای مثال یکی از این اصول، کمیته حسابرسی و حاکمیتی است که علی‌رغم شباهت به کمیته حسابرسی، دربرگیرنده ویژگی‌ها و کارکردهایی است که مختص مؤسسه مالی اسلامی است؛ برای نمونه این کمیته مسئول نظارت بر انطباق با شریعت است.

جدول ۷؛ اصول حکمرانی (منبع: یافته‌های پژوهش)

ساختارهای اثربخش انطباق با شریعت	برخورد منصفانه با سهام‌داران	برخورد منصفانه با تأمین‌کنندگان و سایر ذی‌نفعان
شرایط مناسب و صحیح برای هیئت‌ها و مدیریت	نظارت اثربخش	کمیته حکمرانی و حسابرسی
مدیریت ریسک	اجتناب از تعارض منافع	نظارت مناسب بر خط‌مشی جبران خدمات
افشای عمومی	کدهای اخلاقی و رفتاری	اعمال مناسب استانداردها و اصول حکمرانی

ب) هیئت نظارت شرعی

هیئت، شورا یا کمیته شرعی، در سازمان بورس و اوراق بهادار، کمیته تخصصی فقهی و در بانک مرکزی، شورای فقهی یکی از مؤلفه‌های مهم در طراحی الگوی نظارت شرعی به شمار می‌رود. با توجه به جایگاه و اهمیت این نهاد در الگوی نظارت شرعی باید ملاحظات مهم و دقیقی در رابطه با طراحی آن مد نظر قرار بگیرد. AAOIFI در استاندارد شماره (۱) از مجموعه استانداردهای حکمرانی با عنوان «هیئت نظارت شرعی: انتصاب، ترکیب و گزارش» و استاندارد شماره (۲) با عنوان «نظارت شرعی» و همچنین IFSB در دستورالعمل نظارت شرعی خود با عنوان «اصول راهنمای نظارت شرعی برای بانک‌ها و مؤسسات ارائه‌دهنده خدمات مالی اسلامی» به جایگاه، ترکیب و انتصاب اعضا و دیگر موارد مرتبط با هیئت نظارت شرعی پرداخته است. برخی از مهم‌ترین زیرمؤلفه‌های هیئت نظارت شرعی^۱ که به عنوان مضامین سازمان‌دهنده شناسایی شده‌اند، به شرح زیر است.

۱. یکی از ارکان برجسته نظارت شرعی، کمیته یا هیئت نظارت شرعی است. این مهم در بسیاری از استانداردهای ارائه‌شده توسط AAOIFI و IFSB (برای مثال استانداردهای شماره ۱ و ۲) حضور پررنگی دارد. عناوین مضامین سازمان‌دهنده عیناً توسط نهادهای مذکور استفاده شده است و هرکدام از این مضامین دربرگیرنده مضامین پایه متعددی هستند؛ برای مثال در قسمت وظایف و مسئولیت‌ها برخی از مضامین پایه شناسایی شده عبارتند از: حصول اطمینان از فتاوی الزام‌آور، حصول اطمینان از رعایت ضوابط شرعی و دسترسی کافی و موثر مؤسسه به هیئت نظارت شرعی.

جدول ۸: مضامین سازمان‌دهنده برای هیئت نظارت شرعی (منبع: یافته‌های پژوهش)

تبيين اهداف	تبيين وظايف و مسؤليت‌ها	الگوهای نظارت بر هیئت نظارت شرعی	ارزیابی عملکرد
انتصاب	ارکان گزارشگری	ترکیب انتخاب و برکناری	

با توجه به جایگاه ویژه هیئت در حکمرانی و نظارت شرعی، ضروری است که قبل از طراحی، در رابطه با مؤلفه‌ها یا مضامین سازمان‌دهنده فوق به دقت تصمیم‌گیری شود؛ برای مثال یکی از موارد بسیار مهم شیوه نظارت بر هیئت است. بر اساس بررسی‌های صورت گرفته روش‌های نظارت بر هیئت شامل: عدم نظارت نهادهای ناظر و واگذاری به سازوکار بازار، نظارت نهاد ناظر بر تشکیل و عملکرد هیئت، نظارت نهاد ناظر بر تشکیل عملکرد و انتخاب اعضا، تشکیل شورای فقهی توسط قانون‌گذار یا نهاد ناظر و ممانعت نهاد ناظر از عضویت اعضا در دیگر شوراهای ناظر بر هیئت نظارت شرعی است. موارد مذکور مهم‌ترین مواردی هستند که باید در طراحی، فعالیت و نظارت بر هیئت نظارت شرعی مد نظر قرار داد.

پ) استقلال هیئت نظارت شرعی

یکی از مفاهیم بسیار مهم در حکمرانی شرکتی، واژه استقلال است. استقلال در حکمرانی و نظارت شرعی نیز از جایگاه قابل توجهی برخوردار است؛ لذا ارتقای استقلال هیئت نظارت شرعی می‌تواند موجب تقویت نظارت شرعی یا به بیانی حکمرانی شرعی گردد. استانداردهای متعددی به شکل غیرمستقیم به مفهوم استقلال پرداخته‌اند و استاندارد شماره (۵) از مجموعه استانداردهای حکمرانی AAOIFI با عنوان «استقلال هیئت نظارت شرعی» مستقیماً به استقلال هیئت نظارت شرعی اختصاص پیدا کرده است. بر اساس بررسی‌های انجام‌شده، استقلال هیئت نظارت شرعی را می‌توان به زیرمؤلفه‌ها یا همان مضامین سازمان‌دهنده زیر تقسیم کرد.

جدول ۹: مضامین سازمان‌دهنده برای استقلال هیئت نظارت شرعی (منبع: یافته‌های پژوهش)

ماهیت و ویژگی‌های استقلال	ابعاد استقلال
ممدیریت کاهش استقلال	اهمیت استقلال

در طراحی الگوی نظارت شرعی باید اهمیت قابل توجهی به استقلال هیئت نظارت شرعی داد. برای مثال در محور ماهیت و ویژگی‌های استقلال موارد قابل توجه بسیاری از جمله: الزامات شخصیتی، جایگاه سازمانی بی طرف، نگرش ذهنی، مدیریت تعارض منافع، ارزیابی مستمر، عدم ورود در مسئولیت‌ها و مدیریت مؤسسه مالی اسلامی، ارزیابی مستمر و گزارشگری کاهش استقلال اعضا وجود دارد.

ت) عملیاتی کردن نظارت شرعی

در کنار اصول حکمرانی، هیئت نظارت شرعی و استقلال، چگونگی و الزامات عملیاتی کردن نظارت شرعی از اهمیت بالایی در طراحی الگوی نظارت شرعی برخوردار است. زیرمؤلفه‌های مهم یا همان مضامین سازمان‌دهنده در عملیاتی کردن نظارت شرعی^۱ به شرح زیر است.

جدول ۱۰: مضامین سازمان‌دهنده برای پیاده‌سازی نظارت شرعی (منبع: یافته‌های پژوهش)

سازگاری	مستندسازی رویه‌ها و ارائه گزارش	ساختار	مسئولیت‌ها
طراحی و برنامه‌ریزی رویه‌ها	تضمین کیفیت	اجرای رویه‌ها	

۱. یکی از مواردی که استانداردها در کنار طراحی ارکان نظارت شرعی بدان پرداخته‌اند، پیاده‌سازی نظارت شرعی است. این مضامین سازمان‌دهنده خود دربرگیرنده مضامین پایه متعددی هستند که در طراحی و استقرار نظارت شرع حتماً باید بدان توجه شود. برخی از این موارد به این شرح است: لزوم ادراک مقررات قضایی محل فعالیت، اطمینان از رعایت کامل چارچوب قانونی صدور احکام شرعی، اطمینان از ترویج همگرایی استانداردهای حاکمیت شرعی، لزوم توجه مؤسسه به چگونگی انتشار قطعنامه‌های شرعی، مستندسازی و انتشار مصوبات شرعی، دسترسی مستقل به اطلاعات و عملکرد نظارت شرعی داخلی، عملکرد به عنوان اولین واحد مسئول مواجهه با مسائل انطباق با شریعت، عهده‌گیری دبیرخانه هیئت نظارت شرعی، تأیید تحقق انطباق فعالیت‌ها با ضوابط شرعی، سنجش انطباق معاملات انجام‌شده از دید هیئت نظارت شرعی، سنجش آگاهی مدیریت در پایبندی به شریعت، ارزیابی انطباق دستورالعمل با تعالیم شرعی و لزوم رعایت قوانین حاکم بر مؤسسات مالی در مؤسسه نظارت شرعی.

هر کدام از مضامین سازمان‌دهنده فوق در محقق‌سازی نظارت شرعی از اهمیت قابل توجهی برخوردارند؛ برای مثال اجرای رویه‌ها خود دربرگیرنده موارد حائز اهمیتی از جمله: وجود قوانین شفاف، بحث و تبادل نظر در خصوص یافته‌ها با مدیریت، مشاوره یا همکاری با حساب‌برسان مستقل، مشاوره یا همکاری با مشاوران، نظارت بر سایر اطلاعات و گزارش‌ها، سنجش میزان انطباق معاملات انجام‌شده با نظرات هیئت نظارت شرعی، نظارت بر قراردادهای سنجش آگاهی مدیریت در پایبندی به شریعت، استخراج احکام مرتبط با ابزار مالی خاص، ارزیابی انطباق دستورالعمل با تعالیم شرعی، ضرورت قدرت اجرایی لازم، ضرورت آگاهی از محدودیت‌های قانونی و ضرورت احترام به وظایف و اختیارات یکدیگر است. باید در نظر داشت که صرف طراحی هیئت نظارت شرعی، محقق‌شدن انطباق با شریعت را نتیجه نخواهد داد و در این تحقق‌بخشی به نظارت شرعی از اهمیت شایان توجهی برخوردار است.

ث) نظارت شرعی داخلی

در کنار هیئت نظارت شرعی، واحد یا دپارتمان نظارت شرعی داخلی که عمدتاً کارکرد عملکردی دارد، از اهمیت برجسته‌ای برخوردار است. درحقیقت واحد نظارت شرعی داخلی از جایگاه قابل ملاحظه‌ای در مؤسسات مالی اسلامی و همچنین استانداردهای ارائه‌شده خصوصاً دسته استانداردهای حکمرانی AAOIFI و دستورالعمل نظارت شرعی IFSB برخوردار است و بر اساس استانداردهای علی‌الخصوص استاندارد حاکمیتی شماره (۳) AAOIFI با عنوان «نظارت شرعی داخلی» و نیز «اصول راهنمای نظارت شرعی برای بانک‌ها و مؤسسات ارائه‌دهنده خدمات مالی اسلامی» IFSB، جایگاه این واحد باید معادل یا بالاتر از جایگاه حسابرسی داخلی باشد و از استقلال کافی نیز برخوردار باشد. فعالیت واحد نظارت شرعی داخلی در قالب منشور فعالیت تصریح می‌گردد و نقش بی‌بدیل در عملیاتی‌شدن نظارت

شرعی در مؤسسه مالی اسلامی ایفا می‌کند. زیرمؤلفه‌های مهم یا همان مضامین سازمان‌دهنده برای مضمون فراگیر نظارت شرعی داخلی^۱ به شرح زیر است.

جدول ۱۱: مضامین سازمان‌دهنده برای نظارت شرعی داخلی (منبع: یافته‌های پژوهش)

مدیریت	پیگیری	مسئولیت	استقلال	تبیین اهداف و وظایف
	منشور فعالیت	تبیین جایگاه سازمانی	عملکرد	صلاحیت حرفه‌ای
		سیستم کنترل نظارت شرعی داخلی اثربخش	گزارشگری	دامنه فعالیت

زیرمؤلفه‌های فوق نقش بسیار پررنگی در رسیدن به اهداف حکمرانی و نظارت شرعی ایفا می‌کنند که ضروری است این موارد در طراحی الگوی نظارت شرعی در نظر گرفته شوند؛ برای مثال صلاحیت حرفه‌ای در نظارت شرعی داخلی مشتمل بر دانش و مهارت، کدهای اخلاقی، انضباط، صلاحیت در فقه معاملات، اصول و ضوابط شرعی، آموزش مستمر و مراقبت حرفه‌ای لازم متناسب با پیچیدگی‌هاست؛ لذا ضروری است در استخدام افراد در واحد نظارت شرعی داخلی به موارد مذکور توجه ویژه‌ای شود.

ج) کمیته حسابرسی و حاکمیتی

یکی از اجزای نظام حکمرانی و نظارت شرعی کمیته حسابرسی و حاکمیتی

۱. به مضمون فراگیر نظارت شرعی داخلی در استانداردهای متعددی اشاره شده است. هر کدام از این مضامین سازمان‌دهنده مذکور، دارای مضامین پایه متعددی هستند که مختص نظارت شرعی در مؤسسات مالی اسلامی است. برخی از مهم‌ترین آن‌ها عبارت‌اند از: انجام برخی وظایف اجرایی و نظارتی شورای فقهی، حمایت از عملکرد شورای فقهی، اجرایی کردن استانداردهای نظارت شرعی داخلی، آزمون و ارزیابی میزان انطباق با اصول و ضوابط شرعی، سازگاری با اصول و ضوابط شرعی، تأیید توسط هیئت نظارت شرعی، ارتباط مستقیم و منظم با هیئت نظارت شرعی، حصول اطمینان از توجه کافی به گزارش‌های نظارت شرعی داخلی، حصول اطمینان از اقدام مناسب در برابر توصیه‌های نظارت شرعی داخلی، صلاحیت در فقه معاملات و اصول و ضوابط شرعی، دریافت فتاوا، رهنمودها و دستورالعمل‌های هیئت نظارت شرعی و...، کیفیت اطلاع‌رسانی نتایج نظارت شرعی داخلی، اجازه مقامات ذیصلاح در انجام فعالیت‌های نظارت شرعی داخلی، ارجاع موارد اختلافی با مدیریت به هیئت نظارت شرعی، اطمینان از هماهنگی نظارت شرعی داخلی و خارجی و کارکنان آموزش مستمر در زمینه‌های مرتبط به‌ویژه فقه معاملات.

شناسایی و تحلیل مؤلفه‌های مهم در استقرار نظارت شرعی مطلوب در مؤسسات مالی اسلامی

یا حکمرانی است. فعالیت این کمیته منجر به افزایش شفافیت اطلاعاتی و افزایش اعتماد عمومی می‌شود. سازمان حسابداری و حسابرسی مؤسسات مالی اسلامی در استاندارد شماره ۴ از گروه استانداردهای حکمرانی به کمیته حسابرسی و حاکمیتی (Audit and governance committee) پرداخته است. بر اساس استاندارد حاکمیتی شماره (۴)، این کمیته تسهیل‌گر نظارت شرعی توسط حسابرسی داخلی است و از سوی دیگر ارزیابی جامع وضعیت مؤسسه مالی اسلامی را انجام می‌دهد و مطلوبیت فرض تداوم فعالیت را تعیین می‌کند. همچنین بر معاملات غیرعادی نظارت می‌کند و از انطباق با کلیه استانداردهای حسابداری و حسابرس اطمینان حاصل می‌کند. زیرمؤلفه‌ها یا همان مضامین سازمان‌دهنده برای مضمون فراگیر کمیته حسابرسی و حاکمیتی^۱ به شرح زیر است.

جدول ۱۲: مضامین سازمان‌دهنده برای کمیته حسابرسی و حاکمیتی (منبع: یافته‌های پژوهش)

مسئولیت‌ها و وظایف در ارتباط با نظارت شرعی	اصول اخلاقی	ساختار و ترکیب	عضویت
گزارشگری	برنامه‌ریزی و برگزاری جلسات		

۱. کمیته حسابرسی یکی از ارکان حکمرانی شرکتی متعارف معرفی می‌شود؛ لکن همان‌طور که ذکر شد، حکمرانی مؤسسات مالی اسلامی قابلیت انطباق کامل با حکمرانی مؤسسات مالی متعارف را ندارد. دلیل اصلی این مهم، اصل انطباق با شریعت است و یکی از ارکان نظارت شرعی در این مؤسسات، بر اساس استاندارد حاکمیتی شماره ۴، کمیته حسابرسی و حاکمیتی است. به بیان دقیق‌تر این کمیته منطبق با الزامات حکمرانی مؤسسات مالی اسلامی است و در نظارت شرعی جایگاهی بسیار مهم دارد. برخی از مضامین پایه شناسایی شده برای این کمیته که به طور خاص اشاره به موضوعات مرتبط با شریعت و نظارت شرعی دارد، به شرح روبه‌روست: تسهیل نظارت شرعی توسط حسابرسی داخلی، نظارت بر معاملات غیرعادی، حصول اطمینان از انطباق با الزامات شرعی، قانونی و مقرراتی، حصول اطمینان از رعایت الزامات انتصاب و... اعضای هیئت نظارت شرعی، شناسایی حوزه‌های در معرض ریسک شریعت، نظارت بر منصفانه‌بودن درآمدها، نظارت بر کامل‌بودن افشای اطلاعات، تعیین مسیر ارتباطی مشخص بین هیئت نظارت شرعی و کمیته حسابرسی، نظارت بر استفاده از وجوه حساب‌های سرمایه‌گذاری محدودشده، رفتار حرفه‌ای و استانداردهای فنی، رفتار مبتنی بر مشروعیت دینی، رفتار مبتنی بر امانت‌داری، رفتار مبتنی بر ایمان، آگاهی کافی از استانداردهای صادرشده توسط AAOIFI و IFSB، شناخت لازم از اصول و ضوابط شرعی و کاربرد آن در مؤسسه و آگاهی کافی اعضا از فعالیت‌های تجاری، قوانین و مقررات.

چ) اجرا و افشای مسئولیت اجتماعی

یکی از مواردی که در مؤسسات مالی اسلامی نمودی مضاعف پیدا می‌کند، مقوله مسئولیت اجتماعی و افشای آن با توجه به اصل بنیادین انطباق با شریعت است. بر اساس استاندارد حاکمیتی شماره ۷) AAOIFI با عنوان «اجرا و افشای مسئولیت اجتماعی شرکتی برای مؤسسات مالی اسلامی» انواع مسئولیت اجتماعی عبارت‌اند از: مسئولیت مذهبی، مسئولیت اقتصادی، مسئولیت قانونی، مسئولیت اخلاقی و مسئولیت داوطلبانه که در این بین مقوله مذهب و اخلاق حضوری پررنگ دارد؛ علاوه بر این در اجرا و افشای مسئولیت‌های اجتماعی شرکتی، مفاهیمی شرعی از جمله زکات، قرض‌الحسنه، وقف و... حضوری پررنگ دارند که تمامی این موارد نیازمند نظارت شرعی است. پس همان‌طور که قابل مشاهده است، دامنه مسئولیت اجتماعی مؤسسه مالی اسلامی در مقایسه با مؤسسه مالی متعارف گسترده‌تر، متنوع‌تر و ذیل ضوابط گسترده‌تری قرار گرفته که این مهم باید در نظارت شرعی لحاظ گردد. AAOIFI در استاندارد شماره ۷ به شکل مفصل به مقوله مسئولیت اجتماعی پرداخته و سعی کرده است دامنه گسترده مسئولیت اجتماعی را طی استاندارد خود پوشش دهد. از دیگر موارد مهم از منظر نظارت شرعی می‌توان به گستره شمولیت، وظیفه رعایت و وظیفه پیاده‌سازی اشاره کرد. در این میان علاوه بر مفاهیم کلی همچون اقسام مسئولیت اجتماعی، گستره شمولیت، اهداف استاندارد و مسئولیت‌های مورد نظر موارد مورد نظر در چهار دسته کلی مقررات اجباری، مقررات اختیاری، افشای اجباری و افشای اختیاری بیان شده است.

شناسایی و تحلیل مؤلفه‌های مهم در استقرار نظارت شرعی مطلوب در مؤسسات مالی اسلامی

جدول ۱۳: برخی مضامین سازمان‌دهنده برای اجرا و افشای مسئولیت اجتماعی

(۱) انواع مسئولیت اجتماعی	(۲) گستره شمولیت	(۳) اهداف استاندارد	(۴) مسئولیت‌های مورد نظر	(۵) مقررات اجباری	(۶) مقررات اجباری
(۷) مقررات اجباری	(۸) مقررات اختیاری	(۹) مقررات اختیاری	(۱۰) مقررات اختیاری	(۱۱) افشای اجباری	(۱۲) افشای اجباری
(۱۳) افشای اجباری	(۱۴) افشای اجباری	(۱۵) افشای اختیاری	(۱۶) افشای اختیاری	(۱۷) افشای اختیاری	(۱۸) افشای اختیاری

(منبع: یافته‌های پژوهش)

ح) کدهای اخلاقی کارکنان

امروزه اخلاق یا رفتار حرفه‌ای از موارد مهم کسب‌وکار محسوب می‌شود. از سویی دیگر رفتار کارکنان مؤسسه مالی اسلامی با توجه به لزوم انطباق با اصول و ضوابط شریعت قابل تطبیق با مؤسسه مالی متعارف نیست؛ لذا در نظارت شرعی نیازمند وضع کدهای اخلاقی برای کارکنان هستیم که این کدها از منظر مبانی، اهداف و ساختار تفاوت‌های عمیقی با مؤسسات مالی متعارف دارند. درحقیقت این کدهای اخلاقی یکی از نمودهای تفاوت مالی اسلامی با مالی متعارف است؛ برای مثال در ساختار کدهای اخلاقی مذکور مواردی از جمله: اصل خلافت انسان

در زمین، خلوص نیت، تقوا و پرهیزکاری، امانت‌داری، رفتار مبتنی بر ایمان، پایبندی به شریعت، اجرای عدالت و شفافیت و صداقت حضوری پررنگ دارند.

جدول ۱۴: مضامین سازمان‌دهنده کدهای اخلاقی کارکنان (منبع: یافته‌های پژوهش)

(۱) مبانی	(۲) اهداف	(۳) ساختار
-----------	-----------	------------

خ) کدهای اخلاقی برای حسابداران و حسابرسان

بر اساس بخش «کدهای اخلاقی برای حسابداران و حسابرسان مؤسسات مالی اسلامی» از کتاب استانداردهای حسابداری، حسابرسی و حاکمیتی AAOIFI و نیز «اصول راهنمای نظارت شرعی برای بانک‌ها و مؤسسات ارائه‌دهنده خدمات مالی اسلامی» IFSB، تفاوت کارکنان مؤسسه مالی اسلامی با مؤسسه مالی متعارف قابل تسری به حسابداران و حسابرسان این مؤسسات نیز هست؛ لذا برای حسابداران و حسابرسان نیز نیازمند کدهای اخلاقی مخصوصی هستیم. این موارد علاوه بر اهداف، ساختار و الزامات شامل موارد زیر می‌شود.

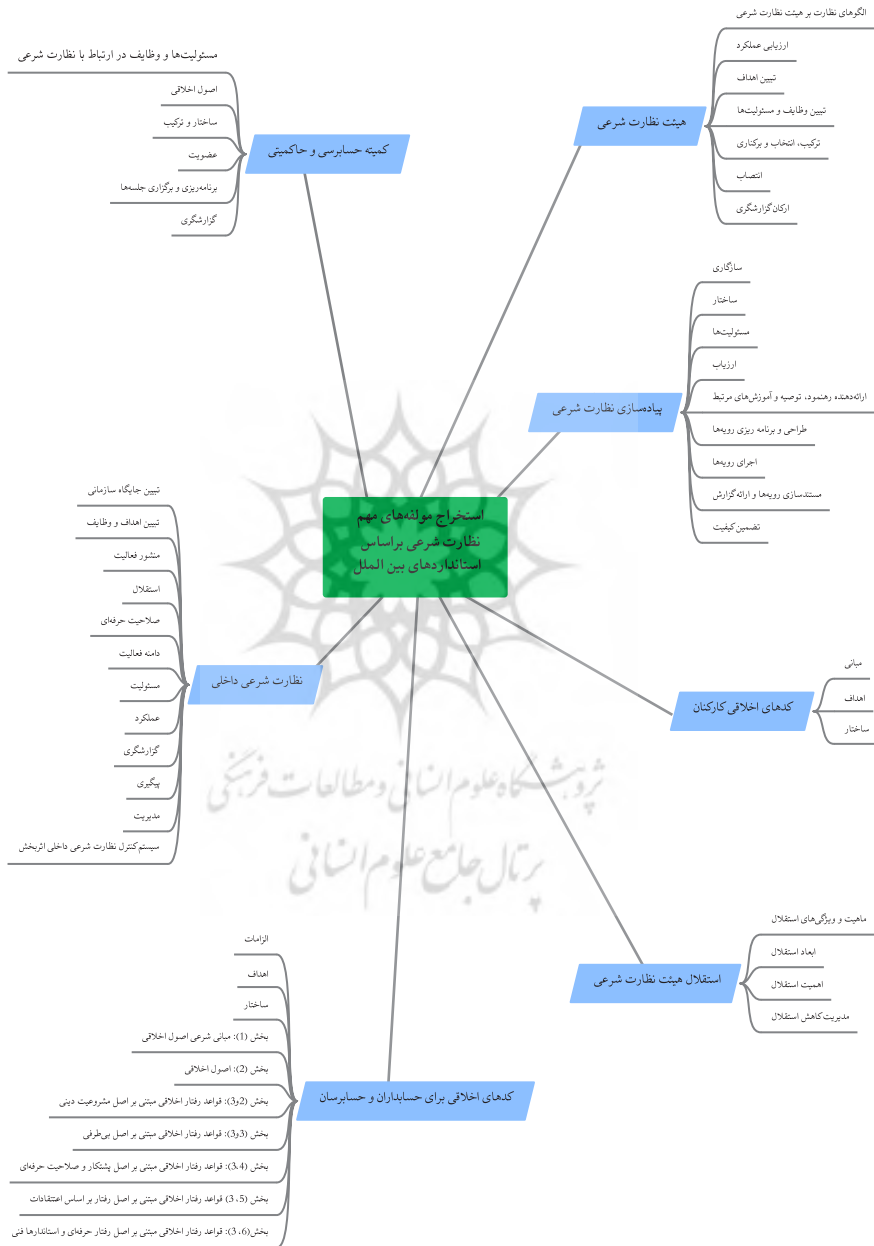
جدول ۱۵: مضامین سازمان‌دهنده کدهای اخلاقی حسابداران و حسابرسان (منبع: یافته‌های پژوهش)

(۱) مبانی شرعی اصول اخلاقی	(۲) اصول اخلاقی	(۳) قواعد رفتار اخلاقی مبتنی بر اصل امانت‌داری	(۴) قواعد رفتار اخلاقی مبتنی بر اصل مشروعیت دینی
(۵) قواعد رفتار اخلاقی مبتنی بر اصل بی‌طرفی	(۶) قواعد رفتار اخلاقی مبتنی بر اصل پشتکار و صلاحیت حرفه‌ای	(۷) قواعد رفتار اخلاقی مبتنی بر اصل رفتار بر اساس اعتقادات	(۸) قواعد رفتار اخلاقی مبتنی بر اصل رفتار حرفه‌ای و استانداردهای فنی

شناسایی و تحلیل مؤلفه‌های مهم در استقرار نظارت شرعی مطلوب در مؤسسات مالی اسلامی

شبکه مضامین ترسیم‌شده برای سطوح مضامین سازمان‌دهنده و فراگیر

به شرح زیر است:

جمع‌بندی و نتیجه‌گیری

پژوهش حاضر به بررسی و تجزیه و تحلیل استانداردهای بین‌المللی مربوط و مرتبط با نظارت شرعی ارائه‌شده توسط AAOIFI و IFSB پرداخت. در این بین کلیه استانداردهای ارائه‌شده توسط این نهادها بررسی شدند و استانداردهای مربوط و مرتبط با نظارت شرعی استخراج گردیدند. سپس استانداردهای شناسایی‌شده در چند مرحله کدگذاری شدند و در نهایت پس از سه دور بازبینی کدها نهایی گردیدند. بر اساس یافته‌های پژوهش ۸۵۳ مؤلفه در سه سطح مضامین پایه، سازمان‌دهنده و فراگیر شناسایی شدند که این موارد بر طراحی الگوی نظارت شرعی تأثیرگذار است. مهم‌ترین مؤلفه‌ها در طراحی الگوی نظارت شرعی عبارت‌اند از: اصول حکمرانی، هیئت نظارت شرعی، پیاده‌سازی نظارت شرعی، استقلال هیئت نظارت شرعی، نظارت شرعی داخلی، کمیته حسابرسی و حاکمیتی، اجرا و افشای مسئولیت اجتماعی، کدهای اخلاقی برای کارکنان و کدهای اخلاقی برای حسابداران و حساب‌برسان. نتایج حاصل با برخی از نتایج مقاله توحیدی و فتحی (۱۳۹۸) مشابهت‌هایی در مضامین فراگیر و سازمان‌دهنده دارد. پژوهش مذکور ۵ مضمون فراگیر وظایف کمیته فقهی، ساختار و ماهیت کمیته، نظام نظارت شرعی، گزارش نظارت شرعی و نقش مؤسسه مالی اسلامی را ارائه کرده است در این پژوهش کلیه استانداردهای مربوط و مرتبط با نظارت و حکمرانی شرعی بررسی شد که تعداد قابل‌توجه در مضامین فراگیر و سازمان‌دهنده بیانگر این مهم است. با هدف ارتقای حکمرانی و نظارت شرعی در بازارهای مالی ایران ضروری است توجهی ویژه به مضامین فراگیر ۹ گانه و مضامین سازمان‌دهنده ارائه‌شده مبذول گردد. در ابتدا اصول حکمرانی باید تدوین و تصریح گردد. در زمینه هیئت نظارت شرعی لازم است نهادهای ناظر بازار پول و سرمایه در دستورالعمل فعالیت کمیته (شورای فقهی و ضوابط ناظر بر نظارت شرعی جایگاه و حیطه فعالیت این کمیته (شورا) را

ارتقا دهد؛ از سویی دیگر با هدف استقرار نظارت مستمر و پویای شرعی، واحد سازمانی نظارت شرعی داخلی در سطح نهاد ناظر و مؤسسات مالی اسلامی ایجاد گردد تا بدین وسیله مقوله نظارت شرعی به صورت مستمر و نه تنها در مرحله طراحی و تصویب ابزارها و نهادهای مالی جدید انجام شود. یکی دیگر از موارد مهم در نظارت شرعی، کدهای اخلاقی است که این مهم باید متناسب با شرایط کشور بومی سازی شود و اقشار مختلف کارکنان، حسابداران و حسابرسان را پوشش دهد. یکی دیگر از مواردی که در الگوی نظارت شرعی از جایگاه مهمی برخوردار است، مقوله مسئولیت اجتماعی است که از منظر اجرا و همچنین افشا باید با دقت و جدیت پیگیری شود؛ لذا نظارت شرعی در بازار پول و سرمایه ایران نیازمند اصلاح و ارتقا در محورهای نه‌گانه فوق‌الذکر است. پیشنهاد می‌گردد در پژوهش‌های آتی به بررسی موانع و راهکارهای عملیاتی سازی مؤلفه‌های پیش‌گفته با توجه به شرایط بومی ایران پرداخته شده و الگوی مطلوب نظارت شرعی در بازارهای مالی با توجه به مؤلفه‌های استخراج‌شده از استانداردهای بین‌المللی ارائه شود.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

منابع و مآخذ

احمدیان، اعظم (۱۴۰۲)، اثرات کوتاه‌مدت و بلندمدت نظارت شرعی بر عملکرد بانک‌ها. فصلنامه علمی تحقیقات مالی اسلامی، ۱۲ (ویژه‌نامه اول: اولین همایش ملی بانکداری اسلامی ایران)، ۱-۳۶.

پورمحمدی، سیدحمید، و زارع قاجاری، فردوس (۱۳۹۲)، نهادهای مالی بین‌المللی اسلامی، تهران: جهاد دانشگاهی واحد دانشگاه صنعتی امیرکبیر.

توحیدی، محمد، و فتاحی، علیرضا (۱۳۹۸). استخراج مؤلفه‌های ارتقای نظارت شرعی در بازار سرمایه ایران بر مبنای استانداردهای بین‌المللی (مطالعه موردی: استانداردهای بین‌المللی AAOIFI و IFSB). فصلنامه بورس اوراق بهادار ۴۷ (۳).

توحیدی، محمد، و محمودی، مریم (۱۴۰۱)، ارزیابی عملکرد کمیته تخصصی فقهی سازمان بورس و اوراق بهادار جمهوری اسلامی ایران. فصلنامه علمی اقتصاد اسلامی، ۲۳ (۸۹)، ۱۶۰-۱۲۹، در: doi: 10.30497/IES/10.30497/1103.2012.1103.

سازمان حسابداری و حسابرسی مؤسسات مالی اسلامی (۱۴۰۱)، استانداردهای حسابداری، حسابرسی و حاکمیتی، ترجمه مهدی‌خو، تهران: پژوهشکده پولی و بانکی (تاریخ انتشار به زبان اصلی ۲۰۱۵).

عابدی جعفری، حسن، تسلیمی، محمدسعید، فقیهی، ابوالحسن، و شیخ‌زاده، محمد (۱۳۹۰). تحلیل مضمون و شبکه مضامین: روشی ساده و کارآمد برای تبیین الگوهای موجود در داده‌های کیفی. اندیشه مدیریت راهبردی (اندیشه مدیریت)، ۵ (۲) (پیاپی ۱۰)، ۱۵۱-۱۹۸.

فتاحی، علیرضا، مصباحی‌مقدم، غلام‌رضا، و توحیدی، محمد (۱۴۰۱)، آسیب‌شناسی نظارت شرعی بازار سرمایه جمهوری اسلامی ایران. مجله معرفت اقتصاد اسلامی، ۱۳ (۲) (پیاپی ۲۴)، ۵۷-۷۸.

قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران.

محرابی، لایلا (۱۴۰۲)، هیئت مرکزی شریعت و ساختار نظارت شرعی در بانک‌های اسلامی با تأکید بر استانداردهای بین‌المللی و تجارب کشورها. نشریه علمی تحقیقات مالی اسلامی، ۱۲ (۱)، اولین همایش ملی بانکداری اسلامی ایران، ۱۰۳-۱۴۸، doi: 10.30497/IES/10.30497/1103.2012.1103.

موسویان، سیدعباس، و میسمی، حسین (۱۳۹۳)، نظارت شرعی بر بانک‌ها و مؤسسات مالی اسلامی. تهران: پژوهشکده پولی و بانکی.

موسویان، سیدعباس، میسمی، حسین، عبدللهی، محسن، و امراللهی، حامد (۱۳۹۱)، تحلیل و مقایسه تجربه قانون‌گذاری و نظارت بر اجرای بانکداری اسلامی در سایر کشورها: دلالت‌هایی برای نظام بانکداری بدون ربا در کشور. دوفصلنامه علمی-تخصصی مطالعات اقتصاد اسلامی، ۴ (۲)، ۹۱-۵۳، doi: 10.0497/IES.2012.1103.

میسمی، حسین، و قلیچ، وهاب (۱۳۸۹)، نظارت شرعی و ریسک شریعت در بانکداری اسلامی. فصلنامه تازه‌های اقتصاد، (۱۳۶).

- AAOIFI (2010). Accounting, Auditing and Governance Standards for Islamic Financial Institutions. Bahrian: *Accounting and Auditing Organization for Islamic Financial Institutions*, from: <https://aaoifi.com/e-standards/?lang=en>.
- Abdul Rahim, M., Shaharuddin, N. S. & Mohd Suki, N. (2024). Shariah governance disclosure and its effect on Islamic banks' financial performance: evidence from Malaysia and GCC countries. *Journal of Islamic Accounting and Business Research*.
- Al-saadi, A., Hassan, M. K. & Alkhan, A. M. (2022). Shari'a Governance in Bahrain: Analysing the Islamic Banking Industry's Implementation of the Newly Issued Regulatory Shari'a Governance Module. *Journal of Risk and Financial Management*, 15 (10), 418.
- Attride-Stirling, Jennifer (2001). Thematic Networks: An Analytic Tool for Qualitative Research. *Qualitative Research*, 1 (3), 385-405.
- Boyatzis, R. E. (1998). *Transforming qualitative information: thematic analysis and code development*. Sage.
- Braun, V. & Clarke, V. (2006), Using thematic analysis in psychology. *Qualitative Research in Psychology*, 3 77-101 ,2(.
- Farook, S., & Farooq, M. (2011). Shariah governance for Islamic finance: Challenges and pragmatic solutions. Retrieved from <http://ssrn.com/abstract=1813483>.
- Fatmawati, D., Ariffin, N. M., Abidin, N. H. Z., & Osman, A. Z. (2022). Shariah governance in Islamic banks: Practices, practitioners and praxis. *Global Finance Journal*, 100555.
- Ginena, K. and Hamid, A. (2015). Foundations of Shari'ah Governance of Islamic Banks. *John Wiley and Sons, Ltd*, Chichester.
- Gintzburger, A. S. (2010). An analysis of global trends and regional pockets in the application of Islamic finance contracts in Malaysia and the Gulf Cooperation Council. *paper presented in International Conference on Islamic Banking & Finance, Cross Border Practices & Litigations*, Kuala Lumpur, Malaysia, June.
- Hasan, A. and Sabirzyanov, R. (2015). Optimal Shari'ah governance model in Islamic finance regulation. *International Journal of Education and Research*, 3 (4), 243-258.
- Hilmy, H. M. A. and Hassan, R. (2019). Shari'ah governance structure of Islamic financial institutions in Sri Lanka. *International Journal of Management and Applied Research*, 6 (4), 245-258.
- <https://aaoifi.com/?lang=en>.

<https://www.ifsb.org/>.

IFSB (2009). Guiding Principles On Shari`Ah Governance Systems For Institutions Offering Islamic Financial Services, Kuala Lumpur, Islamic Financial Services Board.

Islam, K. M. and Bhuiyan, A. B. (2021). Determinants of the effectiveness of internal shariah audit: evidence from Islamic banks in Bangladesh. *The Journal of Asian Finance, Economics, and Business*, 8 (2), 223-230.

Ismail, N. A., & Razak, S. H. A. (2014). Shariah Governance Framework Gaps and Issues. *International Journals of Financial Economics*, 3 (1), 1-10.

Jan smw, bin aao, farooq w. (2021). Regulatory Arrangement for Shariah Governance Practice of Islamic Banking Institutions in Pakistan: Issues and Challenges. *Hitit İlahiyat Dergisi (in Pakistani)*, 20 (1).

Karbhari, y., alam m.k., rahman, m. m. (2020). One regulator: diversified Shariah governance practices, why?. *Asian Journal of Accounting Research*, 7 (3), 332-343, DOI: 10.1108/AJAR-07-2021-0104.

King, N., & Horrocks, C. (2010). *Interviews in qualitative research*, London: Sage.

Lahsasna, A. (2014). *Shari`ah non-compliance risk management and legal documentations in Islamic finance*. John Wiley & Sons.

Md, kausar alam, fakir, tajul islam, mahfuza, kamal runy (2021). Why does Shariah governance framework important for Islamic banks?. *Asian Journal of Economics and Banking*, 5 (2). DOI: 10.1108/AJEB-02-2021-0018.

Md. Kausar alam; suhaimi ab rahman; hasri mustafa; sabarina mohammed shah; hossain, md Shamim (2019). An Overview of Corporate Governance Models in Financial Institutions. 8 (4), 181-195, DOI: 10.18488/journal.11.2019.84.181.195.

Memed Sueb, Prasojo, Mufiatun, Lailatis Syarifah & Rosyid Nur Anggara Putra (2022). The effect of shariah board characteristics, risk-taking, and maqasid shariah on an Islamic bank's performance. *Banks and Bank Systems*, 17 (3), 89-101.

Minaryanti, A. A., & Mihajat, M. I. S. (2024). A systematic literature review on the role of sharia governance in improving financial performance in sharia banking. *Journal of Islamic Accounting and Business Research*.

Neifar, S., Salhi, B., & Jarboui, A. (2020). The moderating role of Shariah supervisory board on the relationship between board effectiveness, operational risk transparency and bank performance. *International Journal of Ethics and Systems*, 36 (3), 325-349.

- Packer, M. J. (1989). *Entering the circle. Hermeneutic investigations in psychology*. Albany.
- Patton, M. (2002). *Qualitative research and evaluation methods*. Thousand Oaks: California.
- Sahibzada muhammad wasim jan (2020). Shari'ah governance of Islamic banking institutions in Pakistan: an analytical overview. *International Journal of Business and Administrative Studies*. 6 (9), 286-299.
- Sohail, aamir; ahmad, Munawa; khan, mubbsher Munawar (2021). An exploratory study to investigate the role of Shariah Governance in Islamic financial institutions: A case of Emerging Economy. *Turkish Online Journal of Qualitative Inquiry*, 12 (10).
- Wasim, M. H., & Zafar, M. B. (2023). Shariah Governance Framework for Islamic Banking in Pakistan: A Critical Review and Comparison with AAOIFI. *Journal of Islamic Accounting and Business Research*, ahead-of-print(ahead-of-print), in: <https://doi.org/10.1108/JIABR-03-2023-0101>.

